

FƏRİD XASAYLI
Bakı Mühəndislik Universiteti
Dövlət və bələdiyyə İdarəetməsi kafedrasının magistri
e-poçt: khasayli0111@gmail.com

**KLASSİK İQTİSADÇILARIN FİKİRLƏRİNİN TƏSİRİ
NƏTİCƏSİNDƏ DÖVLƏT ANLAYIŞININ DƏYİŞMƏSİ VƏ BUNUN
DÖVLƏT İDARƏETMƏSİNƏ TƏSİRİ**

Açar sözlər: iqtisadi nəzəriyyələr, Keynçilik, maliyyə, texnologiya, 1929 krizisi, bazar.

Ключевые слова: экономические теории, Кейнсианство, финансы, технология, кризис 1929 года, рынок.

Keywords: economic theories, Keynesian economics, finance, technology, 1929 crisis, market.

Dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməməli olduğunu müdafiə edən klassik iqtisadi nəzəriyyəyə görə bazar təsiri, inkişaf etmiş, axıcı, müstəqil bir iqtisadi siyasət və düzgün idarə oluna bilən cəmiyyət yaradır. Bazarlar görünməz əl olaraq bütün iqtisadiyyatı tənzimləyər və cəmiyyətdəki resursları xüsusi və faydalı şəkildə cəmiyyət iştirakçıları arasında bölüşdürər. Ancaq 1929-cu ildə yaşanan iqtisadi krizis ilə birlikdə dövlətin iqtisadiyyatda tənzimləyici və istiqamətləndirici rol oynaması istiqamətində mövcud olan düşüncələr inkişaf etmiş və bir çox ölkədə Keynsin iqtisadi siyasət nəzəriyyəsi tətbiq olunma sahələri tapmışdır. İqtisadi ədəbiyyatlarda rifah dövləti olaraq bəhs olunan bu tətbiq olunmalar, dövlətin iqtisadi sahələrdə aktiv olaraq rol oynamasını və ictimai təbəqələr arasındakı qeyri-tarazlığın təmin olunmasında dağıdıcı iqtisadi məsuliyyətlər üzərinə götürməli olduğunu müdafiə etməkdədir. Bu hal bir müddət sonra geniş fondların dövlət tərəfindən istifadə olunmasına səbəb olmuşdur.

İkinci dünya müharibəsindən sonrasında başlayan sosial dövlət anlayışına müvafiq olaraq iqtisadi sahədə dövlətin rolunun artması ilə birlikdə dövlət bölməsi genişlənərək inkişaf etməyə başlamışdır. 1960-cı illərdən etibarən rifah dövlət anlayışına bağlı olaraq dövlət idarəetməsindən gözləntilərin artması, dövlətin müxtəlif mövzularda fəaliyyətdə yer alması qaçılmaz hala gəlmişdir. Bu dövrdə dövlətin: iqtisadi, sağlq, infrastruktur, sosial xidmətlər, enerji, ətraf mühit, bankçılıq, mədənçilik, təsərrüfat, nəqliyyat və çatdırılma, sığortaçılıq kimi sahələrdə birbaşa siyasət müəyyən etmək, tənzimləmək, subvensiya, subsidiya etmək, maliyyələşdirmə etmək ya da biznes və ya sahibkarlıqla məşğul olub məhsul istehsal etmək kimi müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərməsi müşahidə olunmuşdur. Ancaq

bu fəaliyyətlər iqtisadiyyatda dövlət payının getdikcə artmasına səbəb olmuş və büdcə daxilində transfert xərclərinin önəmli bir yer tutmasına və büdcə üzərində böyük bir öhdəliyin yaranmasına yol açmışdır. Xərclərin maliyyələşməsinin büdcə qaynaqlarından qarşılanmaz hala gəlməsi və ortaya çıxan açıqlar səbəbi ilə də dövlət borcları gedərək böyüməyə başlamışdır. Bir müddət sonra ictimaiyyətdə, büdcə açığının, yəni defisitinin böyük olması səbəbi ilə dövlət bölümünün bahalı və faydasız olması yönündə görüşlər hakim olmağa başlamışdır.

70-ci illər hərəkəti və dövlət anlayışının dəyişimi

1970-ci illərdə yaşanan iqtisadi təzyiqlər və neft böhranları bir yandan Keynsçi iqtisadi modelə dayalı rifah dövləti anlayışının sorgulanmasına səbəb olarkən bir yandan da dövlətin iqtisadi və sosial sahədəki rolunu və ağırlığını müzakirə edilən hala gətirmişdir. Nə- liberal iqtisadçılar, dövlətin dövlətin iqtisadi inkişafı məhdudlaşdırdığı və azadlıqların önünü bağladığı gərəkcəsi ilə “daha az dövlət, daha çox bazar” anlayışını müdafiə etməyə başlamışdır. Bu müddətdə rəşional gözləntilər nəzəriyyəsinin davamı səviyyəsindəki dövlət seçim qaydaları, bazar mexanizmini yüksəltmiş və dövlətin bazar müdaxiləsinin məhdudlaşdırılmasını müdafiə etmişdir. Bu mənada dövlət seçim qanunun yeni idarəetmə anlayışının inkişaf etməsində rolu böyük olmuşdur.

1980-ci illər və 1990-cı illərdən etibarən ənənəvi idarəetmə modelindəki çatışmazlıqlara reaksiya olaraq dövlət sektorunda yeni bir idarəetmə anlayışı ortaya çıxarmışdır. Bu anlayış, iyirminci əsr boyu dövlət idarəetməsinə hakim olunan iyerarxik və qatı strukturlu bürokratiya dövlət idarəetməsi yerinə elastik formalı və bazar iqtisadiyyatına söykənən bir dövlət idarəetməsini öngörməkdə idi. Ancaq bu hal bəşit bir islahat və ya biznes idarəetməsindəki dəyişiklikdən çox dövlətin cəmiyyətdəki rolunda və dövlətin vətəndaşlarla əlaqələrindəki dəyişikləri ifadə etməkdədir. Yeni dövlət idarəetməsi olaraq adlandırılan bu dəyişmə, eyni zamanda dövlətin yenidən tamamlanması və dövlət anlayışındakı dəyişimi də əhatə edən bir müddəti ifadə etməkdədir.

Yeni dövlətin nələr etməsi və ya etməməsi gərəkdii mövzusunda neoliberal iqtisadi siyasətlər müəyyən edici rol oynamışdır. Bu əhatədə dövlətin iqtisadi sahədən çəkilməsi, özəlləşdirmə, kiçik, amma təşirli dövlət strukturu kimi düşüncələr ön plana çıxmaqdadır.

Dövlətin fəaliyyət sahəsinin böyüklüyünü və mövcud iş görmə istiqamətlərini müzakirə edən yeni sağ axını, dövlətin kiçilməsi və idarəetməsində yeni istiqamətlər istifadə olunması istiqamətindəki hipotəzləri müdafiə edərək dövlət idarəetməsi sahəsindəki dəyişiklərdə önəmli təşir sahibi olmuşdur. Yeni sağ yanaşma, özəlləşdirməyi qloballaşma ilə dəstəklənmişdir. Daha az dövlət tələbi ilə özəlləşdirmə və qloballaşma eyni anda ortaya çıxmışdır.

Ənənəvi olaraq yeni dövlət idarəetməsi anlayışında iki təməl dövrdən bəhs edilə bilər. Birinci dövr: istifadəçi seçimlərinə, rəqabətə, açıqlığa, şəffaflığa və motivasiyaya vurğu edən təşkilati iqtisadi anlayışının həyata keçirilməsidir. İkinci dövr isə, dövlət sektorunda özəl sektor modeli iqtisadi idarəetmə modelinin tətbiq olunaraq istifadə olunmasıdır.

Qloballaşmanın dövlət idarəetməsinə təsiri

Qloballaşmanın sürət qazanması, texnoloji sahədə dəyişikliklər, siyasi partiyaların müxtəlif istiqamətli fikirləri əks etdirməsi, demokratiya düşüncəsi anlayışının zənginləşməsi kimi faktorların təsiri ilə müasir dövlətlər yeni bir quruluşa doğru dəyişməkdədir. Bu dəyişim istər-istəməz dövlət idarəetməsi və dövlət idarəetməsinin xidmət göstərmə formasına da öz təsirini göstərməkdədir.

Bu istiqamətdə 1980-ci illərdən bəri başda qərb ölkələri olmaqla dövlətin rolu və funksiyaları üzərində önəmli müzakirələri gündəmə gətirmişdir. Dövlət xidmətlərinin və dövlət sektorunun artması və genişlənməsi, hökumət mövqeyi nəzərindən daha çox büdcə açığı anlamına gəlməkdə idi. Bu açıqlar liberal düşüncələrə görə dövlətin təsirli olaraq əməliyyat fəaliyyətini edə bilmədiyi bu səbəblə önəmli qaynaq israflarına səbəb olduğu şəkildə izah edilmişdir. Bunun yanında qaynaqları faydalı bir formada istifadə etmənin yolunun dövlətin tipik bir menecer kimi idarə edilməsindən keçdiyi yönündə düşüncələr də inkişaf etdirilmişdir. Diqqət edilən planda alt quruluşu hazırlanan bu yeni anlayış başda İngiltərə olmaq üzərinə bir çox Avropa ölkəsində tətbiq olunmağa başlanılmış və bu yeni tətbiq olunmalar digər ölkələrə də yayılmışdır. Bu yeni faktor və fikirləri belə xülasə etmək olar.

- Maliyyə və sənaye bazarlarının qloballaşması – Avropa 1980-ci illərdən etibarən bir maliyyə xidmətləri mərhələsi yaşamış və bu maliyyə quruluşu dəyişikliyi çərçivəsində yeni beynəlxalq maliyyə modelləri və yeni nizamlaşma formaları ortaya çıxmışdır.

- İdeoloji və siyasi baxışlar – Avropada 1980-ci illərə doğru makroiqtisadi siyasətlərdə böyük dəyişiklər meydana gəlmiş, bu əlaqə ilə Keynsçilikdən monetarizmə və neo-liberalizmə, açıq ya da qapalı quruluşlardan bazar ağırlıqlı quruluşlara, pul cəhətdən genişlənmədən daralmağa və merkantilist hərəkətdən sərbəst ticarətə doğru bir dönüşüm həyata keçirmişdir.

- Avropalaşma təzyiqi – Avropa birliyinin inkişaf müddəti, ticarət və iqtisadiyyat sahəsində önəmli payda təsir inteqrasiyasının ortaya çıxması yönündə bir rol almışdır. Bu istiqamətdə birlik ölkələrinin əvvəlki dövrlərdə dövlətin təkəlidə mövcud olan bəzi iqtisadi fəaliyyətlər liberallaşdırılmış və bazar şərtlərinə uyğunlaşdırılaraq rəqabətə açıq hala gətirilmişdir.

- Texnoloji təzyiq – Bir çox sahələrdə həyata keçən texnoloji təzyiq əsas olaraq elm sahəsində mövcud olmuşdur. Dövlətlər, nəzərdə çətinliklər çəkdiyi və beynəlxalq məhdudiyyətləri tanımayan bir elm axını texnologiyanın günü-gündən

inkişaf etməsi ilə baş vermişdir. Dövlət idarəetməsi sahəsində dövlətdən gözlənilənləri qarşılamaq üçün islahatların lazım olduğuna dair bir fikir hakimdir, lakin bu islahatların nə olacağı, necə olacağı, hansı sahələri əhatə edəcəyi islahatlarla hansı nəticələr əldə edilmək istəyi üzərində müxtəlif fikir ayrılıqları mövcuddur. Halbuki islahatların uğurlu olmasının səbəblərindən biri islahatlar üçün müəyyən fikirlərin mövcud olması və bu islahatların həyata keçirilməsinin hər kəs tərəfindən xoşluqla qarşılanmasıdır. Heç bir tərəddüd yox ki, hər islahat hədəfi müəyyən bir nəticəyə çatmaq, uğurlu dövlət siyasəti həyata keçirmək üçün mövcud olur. Bunu təmin etmək üçün isə islahatların nəyi əhatə etməsinin doğru və tam olaraq müəyyən edilməsinə, islahatlara səbəb olacaq sahələrin dəqiq bir şəkildə müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Ancaq bu o qədər də asan bir iş deyil, islahat sahələrinin müəyyən edilməsində, sərhədlərin tədqiq edilməsində müəyyən formada çətinliklər mövcuddur.

İslahatlar haqqında olan nəzəriyyələrə görə, islahatları əhatə edən sahələr ümumi mövzuya yanaşmaların təbii, funksional və çoxluq cəhətdən olduğu vurğulanır. Təbii yanaşma mövqeyi nəzərindən, islahat sahəsi iki cəhətdən müəyyən edilə bilər. İlk olaraq dövlət təşkilatı əsas götürülüb islahata tabe ola bilər. Mərkəzi idarə orqanları, büdcə təşkilatları, iqtisadi dövlət təşkilatları və bu təşkilatların bölgələr üzrə qanuni idarələri bütövlüklə bu yanaşmanın tərkibinə daxildir. İkinci olaraq isə, dövlət təşkilatlarını yaradan bu sahələr içərisindən seçim edilərək və seçim nəticəsində müəyyən edilmiş seçilənlərə islahatlar tətbiq edilə bilər.

Funksional cəhətdən yanaşmada bir çox təşkilatın ortaq problemi olan şəxsi, büdcə, maliyyə idarəsi, sənəd və sənədləşmə kimi problemlərin səbəbləri müəyyən edilir və ya araşdırılır və onları həll etmək üçün müəyyən yollar düşünülür və ya yerində həll olunur.

Orqanın və funksional yanaşmaların birlikdə tətbiq edilməsi halında isə islahatın mövzusu olaraq həm təşkilat bölmələri həm də təşkilatın problemi birlikdə tədqiq edilə bilər.

Ümumiyyətlə, dövlətin rifahı mövqeyində keyfiyyətli dövlət xidməti təmin etmək üçün bir tərəfdən elm və texnologiyaların, digər tərəfdən vətəndaşların keyfiyyətli xidmət tələblərinin təsiri böyükdür. Dövlət xidmətlərində keyfiyyətin artması ilə ölkənin inkişafına sürət qazandırmaq və yuxarıda da qeyd etdiyim kimi vətəndaşların rifah səviyyəsini daha yüksəklərə çatdırmaq üçün vacibdir. Beləliklə, dövlətin sahib olduğu iqtisadi və sosial resursları inşalar ən faydalı və verimli şəkildə istifadə etməsinə də yardımçı olacaqdır.

Dövlətin idarə olunmasındakı ən təsirli alətlərdən biri də iqtisadi sabitliyin təmin olunmasındakı büdcə islahatları və icra idarəedilməsi bir alət olaraq istifadə edilməkdədir. Bu səbəblə dövlət maliyyə idarəetməsi və performans idarə etməsi önəmli sahələrdəndir. Maliyyə idarəetməsi və büdcə islahatı, gəlirlər və xərclərdən çox ölkədən çıxan resurslar və bunun nəticəsi üzərinə fokuslanan bir uyğulamadır.

Son dövrlərdə dövlət idarəetməsində müəyyən dəyişim strategiyaları inkişaf etdirilmişdir. Lakin ümumi olaraq dörd strategiyadan bəhs edilir:

1) Bazar strategiyası: Rəqabəti və bazarda istehlakçı və istehsalçılar arasındakı müqavilələri əsas götürür.

2) İdarə olunmadakı islahat strategiyası: Dövlət idarəetməsini təşkil edən dövlət məmurlarının professional bilik və bacarıqlarını əsas götürərək onları ixtisaslaşdırmağa istiqamətlənir.

3) Proqram strategiyası: Resursların ölkə üzrə bərabər şəkildə bölüşdürülməsi və hər bir dövlət fərdinin bu resurslardan faydalı şəkildə istifadəsi üçün dövlət proqramları hazırlayar və tətbiq olunacaq bu proqramların analizinə və yenidən dəyərləndirilməsi məsələsinə əsaslanır.

4) Mərhələli və yavaş dəyişim strategiyası: Dövlətin daha verimli çalışması üçün qaydaların və tətbiq olunmaların davamlı olaraq gözdən keçirilməsi əsasına dayanar.

Yuxarıda qeyd olunan strategiyaların ortaq nöqtələri mövcuddur. Hamısının məqsədi ortaqdır, daha verimli və ortaq çalışın, vətəndaşların tələblərinə həssaslıqla yanaşın bir dövlət idarə etmə sistemi qurmaq. Eyni zamanda dövlət idarəetməsindəki dəyişiklik yuxarıda qeyd olunan strategiyaları əhatə edib və onlara uyğun formalaşmışdır. Dövlət idarəetməsi bu dəyişimlə birgə ölkələr öz əhatə etdiyi fəaliyyətlərdə verimlilik təməlinə dayanan mövcud ehtiyatların səmərəli istifadə edilərək dövlətin idarəetmədəki payını artırmağı planlaşdırmışdır.

Ədəbiyyat

- 1) Kərimli I., Süleymanov N. Milli iqtisadiyyatın əsasları. Dərslük Bakı 2000, s. 19-20-50
- 2) Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı 2005
- 3) Acartürk, E, Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumunda Alternatif Yöntemler/Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi.Cilt (7). Sifariş (6). 22-27, 2006
- 4) Arslan, N. ve Arslan, E, Yeni Kamu Yönetimi ve Üst Kurullar, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2010
- 5) A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk, B. Coşkun (Ed.), Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- 6) Большая Советская Энциклопедия. (В 30 томах). Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е.:М, «Советская Энциклопедия», 1975. -с. 428
- 7) Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər, A.Ş. Şəkərəliyev, Bakı 2009
- 8) Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi (dərslük) K.A.Şahbazov, H.S.Həsənov, H.M.Məmmədov, Bakı 2011

9) Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları, Bakı 2006

F.Xasaylı

Klassik iqtisadçıların fikirlərinin təsiri nəticəsində dövlət anlayışının dəyişməsi və bunun dövlət idarəetməsinə təsiri

Xülasə

Dövlət anlayışı zaman içərisində, içində olduğu tarixi və ictimai faktorlara görə fərqli şəkil almış və müxtəlif mənalar daşıyaraq dəyişmişdir. Bu dəyişmə dövlətin struktur cəhətdən təşkilati görünümünə və funksional istiqaməti olan dövlət siyasətinin inkişaf etməsi və həyata keçirilməsi müddətlərinə də təsir etməkdədir. Bu mənada əsaslı olaraq qlobal cəhətdən yaşanan iqtisadi krizislər nəticəsində yaranan texnoloji və sosial inkişaf dövlət anlayışının mahiyyətində böyük rol oynamışdır. Texnoloji inkişaf dedikdə baş verən sənaye çevrilişi, sosial inkişaf dedikdə isə yeni ünsiyyət vasitəsinin yaradılması nəzərdə tutulur. Dövlətin idarəsində dəyişiklik bir sıra iqtisadi nəzəriyyələrin hədəfində olmuş və daima müzakirə edilmişdir. Bu dəyişiklər həm müsbət mənada, həm də mənfi mənada təsir göstərmişdir. Müsbət mənada dedikdə dövlətin tərkibindəki vətəndaşların rifahı yaxşılaşdırılmışdır. Mənfi mənada dedikdə isə baş verən bəzi dəyişiklikləri cəmiyyət normal qarşılaya bilməmişdir. Lakin dövlətin idarəetmə dəyişikliyi bu mövzunun aktuallığını daha da artırmışdır. Ona görə də bir sıra tədqiqatçıların tədqiq etdiyi əsas problemlərdən birinə çevrilmişdir.

Ф.Хасайли

Изменение понимания государства в результате влияния мнений классических экономистов и его влияния на государственное управление

Резюме

Понятие государства менялось со временем в соответствии с его историческими и социальными факторами. Это изменение также влияет на структурные и организационные перспективы государства и функциональную направленность разработки и продолжительности государственной политики. В этом смысле он сыграл важную роль в случае технологического и социального развития, вызванного глобальными экономическими кризисами. Предполагается, что технологическое раз-

витие является революцией в отрасли, а социальное развитие означает создание нового средства коммуникации. Смена правительства направлена на набор экономических теорий и всегда обсуждалась. Эти изменения имеют как положительные, так и отрицательные последствия. Как положительный момент, процветание граждан государства развивалось. В отрицательном смысле сообщество не смогло охватить некоторые произошедшие изменения. Но смена правительства в управлении усилила его актуальность для этой проблемы. Поэтому это стало одной из самых важных проблем, исследованных несколькими исследователями.

F.Khasayli

Change of state understanding as a result of influences of classical economists' opinions and its influence on public administration

Summary

The concept of state changed over time and changed its meaning according to its historical and social factors. This change also affects the structural and organizational outlook of the state and the functional orientation of state policy development and duration. In this sense, it has played an important role in the case of technological and social development resulting from the global economic crises. It is assumed that technological development is a revolution in the sector, and social development means the creation of a new means of communication. The change in government is directed to a set of economic theories and has always been discussed. These changes have both positive and negative effects. As a positive, the prosperity of the citizens of the state developed. In the negative sense, the community was unable to cover some of the changes that occurred. But the government's change in governance has increased its relevance to this issue. Therefore, it has become one of the most important problems explored by several researchers.

Rəyçi: Ədalət İbadov
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru